

GYURGYÍK LÁSZLÓ

KIK VAGY TOK, ISMERETLENEK?

A SZUPERSZTÁR ISMERETLEN – A NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK TÜKRÉBEN

2012. február 29-én a Szlovák Statisztikai Hivatal sajtótájékoztató keretében ismertette az előző évi népszámlálás első eredményeit. Az első adatok közzétételére jelentős, több hónapos csúszással került sor, melyek okaival rendszeresen foglalkozott a szlovákiai napi sajtó, és a statisztikai hivatal is több közleményben foglalkozott az adatok közzétételének időpontjával, illetve ezek nehézségeivel, a csúszás okaival.

A közzétett adatok szerint Szlovákia lakosságának a száma 5 397 036 főt tett ki, ez 17 581 fős növekedést jelent az előző, 2001. évi népszámlálás adataihoz viszonyítva. A (cseh)szlovák népszámlálások történetében nem volt kimutatható ily kismértékű népességszám-növekedés, eltekintve az 1940-es évektől, ami a második világháború időszakát is felöleli. A magyar lakosság száma 458 467 fő volt, azaz 62 061 fővel csökkent, aránya az ország összlakosságán belül 9,7%-ról 8,5%-ra apadt.

A 2011. évi népszámlálás lefolyása több szempontból is eltért a korábbiaktól. A népszámlálási adatgyűjtéssel kapcsolatos problémák mivoltáról már 2011. június 29-én tájékoztatott a statisztikai hivatal, mely szerint május végéig közel 5 322 274 kérdőív került lekérdezésre, ez közel 75 ezerrel volt kevesebb, mint az állandó lakóhellyel rendelkező személyek száma.

A későbbiekben a SŠÚ (Szlovák Statisztikai Hivatal) több közleményben informálta a közvéleményt az első adatok várható közzétételének időpontjáról. A 2011. január 29-i közlemény bizonytalan időre tolt ki az adatok közzétételének időpontját. Február 23-án arról adott tájékoztatást, hogy február 29-én sor kerül az első adatok közzétételére.¹

Egy powerpointos prezentáción kívül mindössze 16 táblázat terjedelemben lettek közzétéve a zömmel országos szintű adatok, többnyire a korábbi népszámlálások országos adataival egybevetve. A korábbi népszámlálások alkalmával az első adatok közzétételekor sor került a legtöbb országos szintű adat prezentálására, emellett regionális (kerületi és járási) szintű adatok is ismertté váltak. Az év folyamán fokozatosan közzétették a kerületek, járások és települések szerinti megoszlás egyes adatait, így a nemzetiség és az anyanyelv szerinti adatokat is. Ezek részletesebb elemzésével egy későbbi tanulmány keretében foglalkozunk.

A lakosság számának ilyen kis mértékű növekedése (17 581 fő) az előző évtized népmozgalmi folyamatainak az ismeretében várható volt. Hasonló módon a magyar lakosság számának jelentős mértékű fogyatkozása is előre becsülhető volt a természetes szaporodás alakulásának ismeretében. De tényszerűen csak ekkor szembesült a szlovákiai magyar népesség azzal, hogy lélekszáma több mint 62 ezer fővel fogyatkozott.

A közzétett adatokat tanulmányozók egy részét elsősorban az ismeretlenek, a kérdőív egyes kérdéseit meg nem válaszolók magas számának okai foglalkoztatták. A nemzetiségi hovatartozás szerint 382 493 fő, a lakosság 7,0%-a, az anyanyelv szerint 405 261 fő, az össznépesség 7,5% -a nem tüntette fel hovatartozását. Vajon kik lehetnek azok, akik a kérdőívet részben kitöltötték, de a kérdések egy részét nem válaszolták meg? Ennek megválaszolásához jelenleg csak töredékesen állnak rendelkezésre adatok.

Ezért írásunkban a 2011. évi népszámlálás adatainak az értelmezésére nem vállalkozunk.² A 2001. és a korábbi, az 1970., az 1980. és az 1991. évi népszámlálások adatai alapján arra keressük a választ, hogy vajon akkor hogyan alakult az ismeretlenek száma, aránya. A korábbi évtizedek, főleg a 2001. év összefüggéseinek az ismerete a későbbiekben nagymértékben hozzájárulhat a 2011-ben nem válaszolók összetételének vizsgálatához.

A népszámlálások módszertana

A korábbi népszámlálási adatok ismeretlenjeinek vizsgálata előtt tekintsük át a szlovákiai népszámlálások gyakorlatát, módszereit annak érdekében, hogy a későbbiekben jobban értelmezhetőek legyenek azok a folyamatok, melyeket vizsgálunk. A népszámlálás az egyetlen olyan kérdőíves adatfelvétel, melynek során elvben egy-egy ország teljes népessége lekérdezésre kerül. A valóságban a lekérdezendők kisebb-nagyobb köre kimarad a népszámlálásból. Hiszen teljes mértékű lekérdezésre nem kerülhet sor még egy teljesen zárt társadalomban sem, ahol a lakosság térbeli mozgása korlátozott, vagy ahol tökéletes nyilvántartás készül az ország lakosságáról. Minden társadalomban vannak olyan személyek, még ha csak nagyon kis számban is, akik nem érhetőek el (gondoljunk csak az eltűnt, esetleg körözött személyekre).

A kérdés inkább az, hogy milyen keretek közé lehet leszorítani, minimálisra csökkenteni a le nem kérdezettek körét. A korábbi népszámlálások alkalmával az ismeretlenek száma alacsony volt. Az utóbbi két évtizedben bekövetkezett változások viszont megnövelték azoknak a számát, akik jó eséllyel kimaradhattak a népszámlálásból: ide sorolhatjuk a huzamosan külföldön dolgozók egy részét, az állandó lakóhelyén más okból nem tartózkodó személyeket, de a lakásukat „feketén” bérbeadókat is.

Az ismeretlenek számának alakulása csak részben magyarázható meg azzal, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben a korábbi, a nemzetközi migráció szempontjából zárt állami keretek megnyíltak, a szabad mozgás biztosítottá vált. Legalább ennyire fontos az is, hogy hogyan, milyen módszerrel történik a népszámlálási adatok begyűjtése. Az utóbbi évtizedek (cseh)szlovák népszámlálásai során az úgynevezett önkitöltős módszer alkalmazásával került sor a népszámlálási kérdőívek kitöltésére. Azaz a népszámlálási kérdezőbiztosok inkább egyfajta postási szerepkört töltenek be, eltérően a hagyományos értelemben végzett kérdezőbiztosi teendőktől. Feladatuk, hogy a saját népszámlálási körzetükön belül – a lakossági nyilvántartási adatok szerinti lakcímekre – eljuttassák a kérdőíveket. Ezt követően az egyes lakásokba eljuttatott és a megkérdezettek által kitöltött kérdőíveket egy előre egyeztetett időpontban összegyűjtik. A lakosok döntő többsége a kérdőívet maga tölti ki, de azoknak, akik ezt igénylik, a biztosok segítenek a kérdőívek kitöltésében. (Hasonló módon önkitöltős módszerrel történik azoknak a kérdőíveknek a kitöltése is, amelyeket interneten keresztül töltöttek ki.) A biztosoknak nem feladata, hogy a kérdőívek kitöltését ellenőrizzék. Az sem feladatuk, hogy ellenőrizzék, vajon az egyes kérdések megvannak-e válaszolva.

A migráció szempontjából egyre nyitottabb világunkból adódik, hogy jelentős számú volt azon személyek száma, akik fizikailag nem voltak elérhetőek. (Más kérdés, hogy az internetes kérdőívkitöltés elvben a világ legtávolabbi pontján tartózkodók számára is elérhető lett volna.) Meghatározó mértékben az önkitöltős módszerből adódik, hogy a leadott kérdőívek jelentős részénél egy vagy több kérdés nem került megválaszolásra. A nem válaszolók száma kérdésenként igen jelentősen változó. A feldolgozott adatok szintjén kérdésenként eltérő megoszlásban ők teszik ki az ismeretleneket.

Előzetesen többféle feltevésből indulhatunk ki, amikor az egyes kérdésekre nem válaszolókat, más kifejezéssel az ismeretleneket szeretnénk közelebről megismerni, behatárolni. A népszámlálási kérdéseket tartalmi szempontból akkor nehéz megválaszolni, ha a feltett kérdés nem egyértelmű, nem világos. Elméletileg ez az eset a népszámlálások alkalmával nem állhat fenn, hiszen az egyértelműen megfogalmazott kérdések megválaszolásához gondosan előkészített útmutató áll a lakosság rendelkezésére. S amennyiben mégis némi bizonytalanság, az egyértelműség hiánya állna fenn, a felkészített kérdezőbiztos segíthet az esetleges kétségeket eloszlatni.

Problémát jelent a kérdőív kitöltése azok számára is, akik erre mentális okokból nem képesek. Ezekben az esetekben hozzátartozók, gondozók vagy a kérdezőbiztosok segítsége szükséges.

Egyes kérdések esetében a válaszlehetőségek gyakorlatilag mindenki számára egyértelműek. Gondoljunk olyan kérdések megválaszolására, mint a nem, születés ideje, legmagasabb iskolai végzettség stb.

Más kérdések megválaszolása szubjektív okokból jelenthet problémát. Bizonyos esetekben gondot okozhat egyértelműen azonosulni a feltett kérdés valamelyik válaszlehetőségével, kategóriájával. Ezen kérdések esetében a népszámlálások lekérdezési gyakorlata Prokrusztész ágyhoz hasonlít.³ Mivel a kérdések megválaszolásánál egy válaszlehetőség van, ezekben az esetekben a megkérdezettek nem ritkán nem tudnak egyik válaszlehetőséggel sem azonosulni. Ekkor választhatják a még leginkább elfogadható válaszlehetőséget, vagy pedig a feltett kérdésre inkább nem válaszolnak. Gondoljunk az etnikailag többes kötődésű vagy bizonytalan vallási hovatartozású személyekre.

Az eseteket egy részében feledékenység, mulasztás, esetleg félelem következtében nem került sor egyes kérdések megválaszolására, de nem hanyagolhatjuk el egyes kérdezőbiztosok mulasztását sem, akik nem juttatták el, illetve nem gyűjtötték össze a kitöltött adatlapokat.

Az ismeretlenek az 1970-es és az 1980-as népszámlálási adatok alapján

A továbbiakban a rendszerváltás előtti időszak utolsó két népszámlálásának adatait tekintjük át az ismeretlenek számának alakulása szempontjából.

1. táblázat

Az ismeretlenek aránya az 1970. és az 1980. évi népszámlálások alkalmával

Változók	1970	1980
Életkor	0,06%	0,14%
Iskolai végzettség	1,11%	0,76%
Családi állapot	0,05%	0,04%
Nemzetiség	0,14%	0,21%

Az 1970. évi és az 1980. évi népszámlálások vonatkozásában négy kérdésre vonatkozó adatot tekintünk át. Látható, hogy ezekben az években elenyészően alacsony volt a meg nem válaszolt kérdések aránya. Az életkorra és a családi állapotra vonatkozó kérdések esetében az ismeretlenek aránya 0,1% körül mozgott. E kettőtől kis mértékben volt magasabb az ismeretlenek aránya a nemzetiségre vonatkozó kérdés esetében. Az 1970-ben

megkérdezettek 0,15%-a, 1980-ban 0,21%-a nem jelölt be semmilyen nemzetiséget.

Viszont az előzőektől nagyságrendekkel magasabb az ismeretlenek aránya a legmagasabb iskolai végzettséget tudakoló kérdés esetében. Ennek a jelentős eltérésnek az okait nem ismerjük. Feltételezzük, hogy az ismeretlenek nagy száma adódhat részben abból, hogy a korábbi évtizedek iskolai végzettségi szintjei nem mindig feleltethetők meg egyértelműen az aktuális népszámlálás időpontjában tudakolt végzettségi szinteknek, továbbá ezekben az évtizedekben – a pártállam időszakában – még nem elhanyagolható számú „munkáskáder” tevékenykedett vezetői pozíciókban, megfelelő végzettség nélkül. S számukra a nem válaszolás egyfajta megoldást jelenthetett ennek az ellentmondásnak a feloldására.

Az egyes kérdések esetében kimutatott ilyen alacsony számú ismeretlen jelentős mértékben az állampárti rendszer belső logikájának egyfajta lenyomataként is értelmezhető. Hiszen a népszámlálások lebonyolítása során különös hangsúlyt kapott az azon való részvétel kötelező jellege.

Az ismeretlenek számának, arányának alakulása 1991-ben és 2001-ben

Az ismeretlenek száma és aránya a legtöbb feltett kérdés esetében 1991-ben nem tért el a korábbi évek adataitól, illetve nem volt magasabb, mint más kérdések esetében. Így az életkorra, családi állapotra történő rákérdezés során a nem válaszolók aránya 0,1% alatt marad, ettől kissé magasabb a nemzetiségi hovatartozást (0,17%), illetve az anyanyelvet tudakoló kérdésre (0,23%) nem válaszolók aránya. Az iskolai végzettségre történő rákérdezés korábbi népszámlálási adataihoz képest valamivel alacsonyabb az ismeretlenek aránya (0,67%).

Ezeztől az adatoktól egyes kérdések esetében sokkal lényegesebb, markánsabb változások is megfigyelhetők. Olyan valóság tartalmakra történő rákérdezésekről van szó, melyek a „szép új világ”, az új társadalmi valóság keretei között jelentek meg, illetve váltak lekérdezhetővé. 1991-ben kérdeztek rá 1950 óta első alkalommal a lakosság felekezeti összetételére. Erre a kérdésre összesen 917 835-en, azaz a lakosság 17,4%-a nem válaszolt. A nem válaszolók magas aránya szoros összefüggésben volt az 1989-et követő társadalmi-politikai változásokkal. Az ezt megelőző több évtizedes időszakot egyház- és vallásellenes elnyomás jellemezte. A lakosság mintegy tizede a kommunista párt tagja volt, mások ambivalensen viszonyultak a vallásosság, vallási hovatartozás kérdéséhez. Olyan félelmek is megfogalmazódtak, hogy az „új világban” egyfajta új vallásos kurzus veszi kezdetét. Ezért a felekezeten kívüliek, magukat vallásosnak nem tekintők egy jelentős része nem deklarálta magát felekezeten kívülinek, inkább nem válaszolt, azaz ismeretlenként jelent meg a statisztikákban.

A rendszerváltás utáni évek társadalmi-gazdasági változásainak meghatározó mozzanata, hogy gyökeresen átfurmálódott a lakosság gazdasági aktivitás szerinti megoszlása. Ezek közül az egyik legmeghatározóbb a munkanélküliség megjelenése. Az 1991. évi népszámlálási adatok alapján a 2 617 935 fős, gazdaságilag aktív népesség mellett 107 416 fő, azaz a gazdaságilag aktív lakosság 4,1%-a volt munkanélküli. Vélhetőleg a munkanélkülieknek a gazdasági aktivitásukkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszaik a munkanélküli státuszukból adódóan bizonytalanok, körükben jóval magasabb volt a nem válaszolók aránya. Szintén erre utal, hogy a gazdasági ágazatok szerinti besorolást tudakoló kérdésre 117 586-an nem válaszoltak (4,5%). Viszonylag magas az ismeretlenek aránya a társadalmi csoportok szerinti besorolásnál is (2,54%).

2. táblázat

Az ismeretlenek aránya az 1991. és a 2001. évi népszámlálások alkalmával (%)

Változók	1991	2001
Életkor	0,03%	0,88%
Iskolai végzettség	0,67%	1,59%
Családi állapot	0,07%	1,29%
Nemzetiség	0,17%	1,01%
Anyanyelv	0,23%	1,23%
Felekezet	17,4%	2,99%
Gazdasági ágazatok	4,49%	22,65%
Társadalmi csoportok (a gazdaságilag aktívakon belül)	2,54%	18,62%*

* 2001-ben az ismeretlen és egyéb összevonva

Az 1991. évi adatokkal egybevetve 2001-ben – a felekezetre vonatkozó kérdés kivételével – látványosan növekedett az ismeretlenek aránya valamennyi általunk vizsgált változó esetében. Az ismeretlenek arányának e jelentős mértékű növekedése vélhetőleg egy, a népszámláláshoz, illetve ezzel összefüggésben a különböző kereskedelmi jellegű lekérdezésekhez való egyre negatívabb viszonyulásokban is keresendő. Az ismeretlenek számának statisztikai számbavételét a 2001. évi népszámlálás időpontjában némileg nehezíti, hogy egy-egy kérdés, változó esetében az ismeretleneket az egyéb kategóriába tartozókkal együtt tüntetik fel. Az esetek többségében az egyéb kategóriába a vizsgált változó olyan alcsoportjait összesítik, amelybe viszonylag kevesen tartoznak, de az ismeretlenek számát ebből az összevont csoportból nem tudjuk meghatározni.

2001-ben az ismeretlenek aránya az olyan „kemény” változó esetében is, mint az életkor, többszörösére emelkedett (0,03-ról 0,88%-ra). Az ismeretlen családi állapotú személyek számának, arányának növekedéséhez az előbbi okon kívül jelentős mértékben hozzájárulhatott az is, hogy az elmúlt években megnőtt azoknak a száma, akiknél eltér a családügyi állapotuk a tényleges családi állásuktól (a népszámlálás az előzőre kérdez rá).

Hasonló mértékben növekedett az iskolai végzettséget és az etnikai hovatartozást vizsgáló két kérdés esetében is az ismeretlenek aránya. Eltérő irányú változást a felekezeti hovatartozás esetében figyelhetünk meg. 1991 és 2001 között az ismeretlen felekezetűek aránya 17,4%-ról 2,99%-ra apadt. A változás mögött a 10 évvel korábban felmerült félelmek eloszlása (mely szerint az állam és az egyházak egyfajta összefonódására kerülhet sor), másrészt a felekezeti kötődés terén bekövetkezett egyfajta polarizáció figyelhető meg. Az egy évtizeddel korábban magukat felekezetiileg be nem sorolók egy jelentős része immár felekezeten kívülinek,

egy további része pedig a különböző felekezetekhez tartozónak vallotta magát.

Külön kérdésként kell foglalkoznunk a gazdasági aktivitással összefüggésben álló kérdéseknél az ismeretlenek arányának alakulásával. Ezt a területet két aspektusból vizsgáljuk: egyrészt a gazdasági ágazatok, illetve társadalmi csoportok szempontjából. Az 1991-es adatokkal összefüggésben már említésre került, hogy a gazdasági aktivitás egyes aspektusainál meghatározó tényezőként jelent meg a munkanélküliség megjelenése, illetve a munkanélküliek számának nagymértékű emelkedése 2001-ig (2001-ben a népszámlálási adatok szerint a gazdaságilag aktív lakosság 20,4%-a volt munkanélküli). Vélhetőleg a munkanélküli státuszukból adódó bizonytalanság csapódhatott le nagymértékben az ágazati vagy társadalmi csoportokhoz való tartozást firtató kérdések esetében a nem válaszolók magas számában, arányában (a gazdasági ágazatok szerinti összetétel esetében 22,65%, a társadalmi csoportok szerinti megoszlásnál 18,62% volt az ismeretlenek aránya). Feltehető, hogy az esetleg több foglalkozást űzők, több tevékenységet folytatók esetében is nagyobb bizonytalanságot jelenthetett a foglalkozásukkal kapcsolatos kérdések megválaszolása. Hasonló módon, a külföldön dolgozók számára is több bizonytalanságot jelentett a foglalkozásukkal kapcsolatos kérdések megválaszolása. De vélhetőleg más, a későbbiekben tisztázandó okok is szerepet játszhattak abban, hogy ezekben az esetekben ily magas a nem válaszolók aránya.

Az ismeretlenek számának alakulása területi, községsoros és néhány további aspektus szerint 2001-ben

A 2001. évi adatok alapján több kérdés, változó esetében jóval árnyaltabban tudjuk vizsgálni az ismeretlenek összetételét annak köszönhetően, hogy már nemcsak a statisztikai hivatal által rendelkezésünkre bocsátott, kész táblázatok alapján kutakodhattunk, hanem a kerületi, járási, illetve községsoros adatállományok segítségével az egyes változók közötti összefüggések is megvilágíthatóak voltak az adatokhoz való hozzáféréssel. A következőkben különböző, a vizsgálataink szempontjából relevánsnak tartott szempontok szerinti összefüggésben vizsgáljuk meg az ismeretlenek számát, arányát.

Első megközelítésben nézzük meg az ismeretlenek arányának alakulását regionális szempontból. Vajon az ország egyes területein különbözik-e, s ha igen, milyen mértékben az ismeretlenek aránya az egyes változók szerint? A regionális szintű összehasonlítást először a kerületi szintű adatok alapján végeztük el.⁴

3. táblázat

Az ismeretlenek aránya kerületek szerint a 2001. évi népszámlálás alkalmával (%)⁵

Változók	SZK	BA	BB	TN	TR	NI	ZI	PR	KE
Életkor	0,9	3,2	0,8	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5	0,9
Családi állapot	1,3	2,1	1,4	0,9	1,2	1,1	0,8	1,2	1,6
Iskolai végzettség	1,6	2,6	2,0	1,5	1,5	1,2	0,8	0,2	1,9
Felekezet	3,0	4,5	3,7	2,5	3,0	2,4	2,5	2,1	3,4
Nemzetiség	1,0	1,2	1,2	0,6	0,8	0,8	0,8	0,9	1,5
Anyanyelv	1,2	1,5	1,4	0,8	1,0	1,0	1,0	1,1	1,9
Gazdasági ágazatok	22,6	25,4	23,6	23,2	18,7	21,5	19,0	22,5	26,6
Gazdasági aktivitás/ társadalmi csoportok	18,6	17,3	15,4	16,0	16,8	19,0	17,2	20,2	25,1

A táblázatba foglalt adatok két csoportba oszthatók: a gazdasági vonatkozású adatok esetében igen magas az ismeretlenek száma, míg a standard demográfiai és etnikai vonatkozású adatok esetében sokkal alacsonyabb. Az adatok regionális bontású szemrevételezése arról tanúskodik, hogy a nem gazdasági aspektusokat firtató kérdések esetében (életkor, családi állapot, iskolai végzettség, felekezet, nemzetiség, anyanyelv) a Pozsonyi és Kassai kerületekben szinte valamennyi kérdés esetében az országos értéknél magasabb az ismeretlenek aránya (egyedül a Kassai kerületben mozog az életkorukat, pontosabban születésük időpontját meg nem válaszolók aránya az országos érték körül). A többi kerület adatai között is mutatkoznak kisebb mértékű eltérések, de ezek kevésbé meghatározóak. Az ismeretlenek aránya a Zsolnai és az Eperjesi kerületekben a legalacsonyabb.

A gazdasági vonatkozású kérdések esetében ilyen egyértelmű törésvonal nem mutatkozik.

Az eddigi megfigyeléseinkből arra következtethetünk, hogy az ország egyes régióinak területi elhelyezkedése nem játszik meghatározó szerepet a népszámlálási kérdésekre nem válaszolók, az egyes kategóriák ismeretlenjei számának, arányának alakulásában. Vélhetőleg inkább a települések nagyságának lehet befolyása az ismeretlenek arányának alakulására. Erre utalnak a két nagyváros (Pozsony és Kassa) által *uralt* kerületek magasabb mutatói.

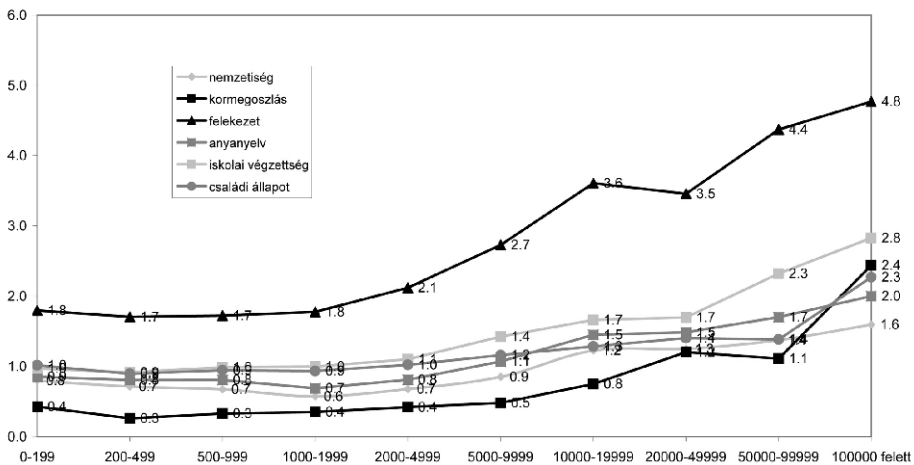
Ezért a továbbiakban a települések nagyságcsoportjai alapján vizsgáljuk meg néhány demográfiai (nem gazdasági vonatkozású) változó esetében az ismeretlenek arányának alakulását.

Valamennyi vizsgált népszámlálási mutatón belül az ismeretlenek aránya a települések lakosságának növekedésével emelkedik. A növekedés ugyan nem folytonos, de a legkisebb falvakon és a legnagyobb népességű városokon belül az ismeretlenek részaránya jelentős mértékben különböző. A legtöbb változó vonatkozásában a két nagyvárosban 2-3-szor, de a kormegoszlás esetében 6-8-szor is magasabb a nem válaszolók aránya, mint a kisebb falvakban. A növe-

kedés nem lineáris: a kis és közepes nagyságú településeken (2000 fő alatt) gyakorlatilag valamennyi vizsgált változón belül alig változik az ismeretlenek aránya. A nagyobb falvak csoportjában (2000–5000 fős lélekszámú települések) már számottevő növekedés figyelhető meg. A kis és közepes nagyságú városokban a nem válaszolók aránya tovább emelkedik, s a százezer feletti lélekszámú két nagyvárosban emelkedik leglátványosabban az arányuk.

1. ábra

Az ismeretlenek aránya a lakosság egyes népszámlálási mutatói és a települések nagyságcsoportjai szerint, 2001-ben (%)

Vélhetőleg a falvak és városok lakosságának a népszámláláshoz való eltérő viszonyulása állhat a nem válaszolók arányának ilyen történő alakulásában. A továbbiakban egy változó – a nemzetiségi hovatartozás – szerinti ismeretlenek arányának alakulását vizsgáljuk meg több aspektusból.

Az ismeretlen nemzetiségűek vizsgálata komplex megközelítésben

Első megközelítésben arra vagyunk kíváncsiak, hogy egyes térségek, régiók nemzetiségi összetétele mennyiben befolyásolta a nemzetiségüket be nem vallók számát, arányát. Az előző részben rámutattunk arra, hogy az ismeretlen nemzetiségűek aránya (is) növekszik a települések lélekszámának emelkedésével. Azonban van egy olyan tényező, mely a nemzeti hovatartozásukat fel nem tüntetők számának, arányának alakulását az előzőnél is sokkal nagyobb mértékben befolyásolta. Ez pedig a megkérdezettek állampolgársága. Az ismeretlen nemzetiségűek jelentős része nem szlovák állampolgár.

2001-ben az 5 379 455 szlovákiai lakosból 5 269 656 volt szlovák állampolgár. Szlovákia területén állandó lakóhellyel rendelkezett 101 849 idegen állampolgár, továbbá 7039 kettős, illetve többes állampolgár, végül 911 hontalan, azaz állampolgárság nélküli személy. Az ismeretlen nemzetiségűek zöme a nem szlovák állampolgárok közül került ki. Míg Szlovákia lakosságának 2,04%-a nem volt szlovák állampolgár, de az ismeretlen nemzetiségűek 58,2%-át ők adták ki. Ily módon a szlovák állampolgárok közül jóval kevesebb, 22 796 fő nemzetisége volt ismeretlen.⁶ A világ különböző országaiból Szlovákiába érkezők, ott állandó lakóhellyel rendelkezők többsége számára nagy valószínűséggel nem bírt különösebb jelentőséggel, hogy nemzetiségét feltüntesse az adatlapon. Az is valószínűsíthető, hogy egy részük esetleg nem akarta nemzetiségi hovatartozását megjelölni. A szlovák állampolgároknak 0,43%-a volt ismeretlen nemzetiségű.⁷ 1991-ben 8782 fő, azaz 0,17% volt az ismeretlen nemzetiségűek aránya.⁸ Ugyan nincsenek adataink róla, de a 2001. évi állapothoz képest 1991-ben a Szlovákiában állandó lakóhellyel rendelkező nem szlovák állampolgárok száma ennek töredéke lehetett.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogyan alakult az ismeretlen nemzetiségűek megoszlása állampolgárságuk és kerületek szerint.

4. táblázat

Az ismeretlen nemzetiségűek állampolgárság szerinti megoszlása kerületek szerint 2001-ben

Változók	SZK	BA	BB	TN	TR	NI	ZI	PR	KE
Nem szlovák állampolgárok aránya (%)	2,04	3,16	2,06	1,64	1,92	1,63	1,79	1,82	2,38
Az ismeretlen nemzetiségűek aránya összesen (%)	1,01	1,22	1,21	0,64	0,84	0,80	0,83	1,14	1,53
- ebből szlovák állampolgár (%)	0,42	0,35	0,46	0,32	0,26	0,37	0,39	0,47	0,70
- ebből nem szlovák állampolgár (%)	0,59	0,87	0,75	0,32	0,58	0,43	0,44	0,67	0,83

Az eddig vizsgált mutatók kerületek szerinti elemzésénél megfigyelhettük, hogy a Kassai kerületben a legmagasabb, a Trencsényiben a legalacsonyabb az ismeretlenek aránya. A többi kerület adatai e két szélső érték között ingadoznak.

Valamennyi kerületen belül magasabb a nem szlovák állampolgárságú ismeretlen nemzetiségűek száma, aránya, mint a szlovák állampolgárok között. Az egyes kerületek között jelentős különbségek is megfigyelhetők. Az ismeretlen nemzetiségűek között a szlovák állampolgárok aránya a legalacsonyabb a Pozsonyi kerületben (28,5%), a legmagasabb a Nagyszombati kerületben (49,8%). Az is megfigyelhető, hogy a nyugat-szlovákiai kerületekben a szlovák állampolgárságú ismeretlenek aránya nem túl nagy értékek

között ingadozik (0,26–0,37%). Némileg magasabb az arányuk a közép-szlovákiai kerületekben (0,39–0,46%), illetve jelentősebbek az eltérések a kelet-szlovákiai kerületekben (0,47–0,70%). Az ismeretlen nemzetiségűek aránya regionálisan nyugatról kelet felé növekszik, ez bizonyos mértékben követi a roma lakosság számának, arányának regionális alakulását.

Az ismeretlenek arányának alakulásánál tehát az állampolgárságot tekinthetjük az egyik meghatározó tényezőnek. Minél magasabb az idegen állampolgárok aránya egy-egy kerületen belül, annál magasabb az ismeretlenek aránya is a kerületben.

A továbbiakban vizsgálatunkat a szlovák állampolgárokra korlátozzuk. Azt vizsgáljuk meg, hogy vajon a magyarok aránya az egyes járásokban mennyiben befolyásolja az ismeretlenek arányának alakulását. A magyarlakta és a nem magyarlakta járásokon belül (a szlovák állampolgárságú) ismeretlen nemzetiségűek aránya jelentősen különbözik.⁹ Arányuk a magyarlakta járásokban 0,47% volt, ez magasabb, mint a nem magyarlakta járások csoportjában (0,39%), de nem elhanyagolható mértékben magasabb az országos értéknél is (0,42%). Ily módon megerősítettnek tekinthetjük, hogy a magyarlakta járások csoportján belül magasabb az ismeretlen nemzetiségűek aránya, mint a nem magyarlakta járásokéban.

Az ismeretlen nemzetiségűek arányának alakulását árnyaltabban vizsgálhatjuk, ha a járásokat a magyarok aránya szerint öt csoportba csoportosítjuk. Vizsgálatunkba, az előző megállapításunknak megfelelően – mely szerint az ismeretlen nemzetiségűek és a romák arányának regionális alakulása között

hasonlóság mutatkozik –, a romák területi megoszlásának adatait is bevonjuk a vizsgálatba.

Az ismeretlen nemzetiségűek aránya a járásokban élő magyarok aránya szerint növekszik. A 10%-nál alacsonyabb magyar lakosságú járásokban arányuk kisebb az országosnál. Az enyhe magyar kisebbségű járásokban (a magyarok aránya 10–30% közötti) legmagasabb az arányuk (0,60%), s csak a magyar többségű járásokban közelíti meg az ismeretlenek aránya

5. táblázat
A szlovák állampolgárságú ismeretlenek és a romák aránya a járásokban élő magyarok aránya szerint

A járásokban élő magyarok aránya	Jársók száma	Ismeretlenek	Romák
2% alatt	54	0,39	1,58
2–10%	10	0,38	0,73
10–30%	8	0,60	3,28
30–50%	5	0,40	2,02
50% felett	2	0,58	1,03
Szlovákia összesen	79	0,42	1,67

ezt az értéket. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy ugyanezen járásokban a legmagasabb a romák aránya (3,28%). Azaz elmondhatjuk, hogy a magyarok arányának növekedésével kis mértékben emelkedik az ismeretlenek aránya, de azokban a járásokban, ahol a romák aránya magasabb, az ismeretleneké is jelentősen emelkedik.

A (szlovák állampolgárságú) ismeretlen nemzetiségűek arányának alakulása szempontjából két markáns tényezőt különíthetünk el: egyrészt azokon a egyes lakosságú területeken, ahol nagyobb mértékű az etnikai heterogenitás, nagyobb esélye van a egyes identitások kialakulásának, s ezekben az esetekben növekszik a nemzetiségükben bizonytalanok, azt be nem vallók aránya. Ez a megállapítás a magyar-szlovák lakosságú járások mellett a szlovák-ruszin-ukrán népességű járásokra is érvényes.

A másik aspektust a romák által sűrűbben lakott területek jelentik. Esetükben az adatok elemzését ugyan nehezíti, hogy döntő többségük nem vallja magát romának, nagyobb részük szlovák, illetve magyar nemzetiségűként identifikálódik.¹⁰ Ebből következik, hogy a romákra vonatkozó adatok megoszlása nagymértékben torzított, de így is megfigyelhető, hogy a regisztrált arányuk, melyet egyfajta indikátornak tekintünk, növekedése egyúttal az ismeretlenek arányának növekedését is valószínűsíti.

Összegzés

Tanulmányunkban az ismeretlenek, azaz a (cseh)szlovákiai népszámlálások során feltett kérdésekre nem válaszolók számának, arányának alakulását vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen mértékben változott a számuk, arányuk az egyes feltett kérdések alkalmával, illetve hogy mire vezethetők vissza az ismeretlenek arányának nagymértékű különbségei az egyes kérdések esetében. Részletesebben a 2001. évi adatok alapján volt módunkban vizsgálni a települések nagyságának, a regionális különbségeknek a hatását. Az ismeretlen nemzetiségűek számának alakulásánál rámutattunk az idegen és a szlovák állampolgárok válaszai közötti eltérésekre. Egyúttal vizsgáltuk a járások etnikai összetételében mutatkozó eltérések hatását is az ismeretlenek arányának, számának alakulására.

A 2011. évi népszámlálás alkalmával az előző népszámláláshoz viszonyítva az egyes kérdésekre nem válaszolók aránya a legtöbb kérdés, így a nemzeti és az anyanyelvi hovatartozás esetében is többszörösére növekedett. Az ezeket befolyásoló összefüggések fokozatos feltárására a közzétett adatok ismeretében a közeljövőben kerülhet sor. A 2001. évi adatok vizsgálata alapján kimutatott főbb tényezők vélhetőleg az ismeretlenek 2011. évi számát, arányát is markánsan meghatározták, ugyanakkor nem zárható ki új, eddig fel nem derített tényezők hatása sem.

Felhasznált, de a jegyzetekben nem hivatkozott irodalom

- GYÖNYÖR József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*, Madách Kiadó, Pozsony, 1989.
- GYURGYÍK László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*, Kalligram, Pozsony, 2006.
- KLINGER András: *Demográfia*, KSH, Budapest 1996.
- Obyvateľstvo v Slovenskej republike a krajoch SR. Vybrané výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov*, Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, 2012.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike*, FŠÚ Praha, 1991.
- Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo. Republika Slovenská*, FŠÚ-SŠÚ, Praha-Bratislava, 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy*. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.
- A Szlovák Statisztikai Hivatal oldala: <<http://portal.statistics.sk>>.

Jegyzetek

- 1 L. <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=24280>> (letöltve: 2012. 09. 24.).
- 2 A 2011. évi népszámlálás közzétett adatai szerint a nem válaszolók száma, aránya az egyes kérdések esetében a következő: kormegoszlás (1320 fő) 0,02%; családi állapot (101 712 fő) 1,9%; állampolgárság (393 100 fő) 7,3%; iskolai végzettség (35 161 fő) 0,7%; leggyakrabban beszélt nyelv nyilvános érintkezésben (515 312 fő) 9,5%; leggyakrabban használt nyelv otthon (728 910 fő) 13,5%; felekezeti hovatartozás (571 437 fő) 10,6%. L. <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=43829>> (letöltve: 2012. 09. 24.).
- 3 „Prokrusztész görög mitológiai alak, aki az áldozatait az ágyába fektette, és megkínózta: Ha áldozata nagytermetű volt és kilógott az ágyból, akkor levágott belőle, hogy éppen beleférjen. Ha alacsony volt, akkor addig nyújtotta, míg az ágygal azonos hosszúságú nem lett. Soha senki nem fért be pontosan, mivel titokban két ágya volt.” <<http://hu.wikipedia.org/wiki/Prokruszt%C3%A9sz>> (letöltve: 2012. 09. 24.).
- 4 Szlovákia területe nyolc kerületre, középszintű közigazgatási egységre tagolódik.
- 5 Rövidítések (a 4. táblázathoz is): SZK - Szlovákia összesen, BA - Pozsonyi kerület, BB - Besztercebányai kerület, TN - Nagyszombati kerület, TR - Trencsényi kerület, NI - Nyitrai kerület, ZI - Zsolnai kerület, PR - Eperjesi kerület, KE - Kassai kerület.
- 6 A népszámlálási kategóriamegnevezésekből nem egyértelmű, hogy a kettős és többes állampolgárok mekkora részének van szlovák állampolgársága is, ezért őket nem

számítjuk a szlovák állampolgárok közé. Mivel a lakosság igen kis részét teszik ki, az ebből adódó torzulást elhanyagolhatónak tekintjük.

⁷ Az összlakosságon belül az ismeretlenek aránya 1% volt.

⁸ L. *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2 kraje, okresy a obce*, Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, 2003.

⁹ Azokat a járásokat tekintjük magyarlakta járásoknak, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja a 2%-ot.

¹⁰ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Szlovákia lakosságának 1,7%-a, 89 920 fő vallotta magát romának. A szlovák demográfusok számukat 400 ezer fő körüli értékre becsülik.